

УДК 316.343.652

В. Д. Косенко
кандидат філософських наук,
завідувач кафедри соціальної роботи
Кіровоградського інституту державного та муніципального управління
Класичного приватного університету

ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛІГЕНТНОСТІ ЯК ГАРМОНІЙНЕ ПОЄДНАННЯ ДУХОВНОГО, ЧУТТЄВОГО ТА ПРАКТИЧНОГО БУТТЯ ЛЮДИНИ

Починаючи з епохи Античності, у науковій думці наявне осягнення феномена інтелігентності. Історичною точкою відліку дослідження цього феномена можна вважати античний ідеал калокагатії: єдності істини, добра й краси. Із часів Сократа на рівні філософської теорії починають закладатися цеглини прагнення до раціональної, науково обґрунтованої організації людського співтовариства. Правомірною видається констатація того, що інтелігентність іманентна людській природі, проте в умовах сучасного суспільного устрою вона не може постати усюди і скрізь у масштабах усезагальності, а є швидше винятком із правил.

Витоки інтелігентності варто з огляду на наукову коректність шукати саме в суспільній площині, яка вимагала та вимагає від частини соціуму небайдужості, загостреної, своєчасної й адекватної реакції на виклики, які постають перед суспільством, участі у вирішенні загальнолюдських проблем. Інтелігенція, на наше переконання, якраз і є формою та суб'єктом виходу зрілої особистості за власні межі – на рівень надособистісний, з індивідуального – у загальнолюдське, який передбачає безпосереднє залучення до суспільних процесів і діяльність у напрямі вирішення загальносуспільних проблем, що тісно пов'язано з досягненням істинності, правди й, безумовно, справедливості.

Інтелігентність є соціально зумовленою якістю людини, яка формується в результаті історичного розвитку людства, є його характерною ознакою, адже в процесі еволюційного розвитку та дійсних соціальних змін змінюється також і зміст самої інтелігентності. Якість інтелігентності набуває особливої значущості у зв'язку з необхідністю гуманізації сучасного суспільства, причому варто враховувати те, що розуміння її значення набуває чіткості й змістовності лише в контексті цілісного розуміння сутності людини.

Мега статті – обґрунтування розуміння феномена інтелігентності як гармонійного поєднання духовного, чуттєвого та практичного буття людини.

Феномен інтелігентності містить у собі не пряме віддзеркалення дійсності, а є результатом численних розумових активів, спрямованих на сприйняття й осмислення об'єктивної реальності. Тому змістова наповненість цієї якості залежить, не в останню чергу, від світогляду дослідника, який опосередковує та конструює її теоретичне значення, адже результати наукових пошуків зумовлюють різноманіття «прочитань» характеристик інтелігентності. Російський науковець Т.В. Стародубцева [7] виділяє чотири сучасні підходи до з'ясування сутності інтелігентності, із якими ми заочно подискутуємо.

Перший підхід розглядає інтелігенцію як соціально-професійну групу, що характеризується відповідно до таких критеріїв: робота на професійній основі, пов'язана зі складною розумовою працею у сфері матеріального й духовного виробництва, наявність вищої або середньої спеціальної освіти. Такий підхід, на нашу думку, може бути справедливим щодо інтелектуалів, але аж ніяк – до інтелігенції, адже є занадто спрощеним і визначає лише професійні ознаки, а не сутнісні риси інтелігенції.

Відповідно до другого підходу, інтелігенція трактується як соціальна спільнота, члени якої володіють певними

духовно-етичними особливостями, загостреним громадянським і етичним почуттям, соціальною позицією. Ця точка зору акумулює в собі уявлення про особливе соціальне призначення інтелігенції як носія передових суспільних ідеалів і високих моральних принципів у поєднанні з особливим світосприйняттям, що базується на гуманістичних ідеалах та цінностях. Загалом цей підхід видається нам правильним, проте він не враховує всієї множини сторін конституювання інтелігентності – першочерговості практичного втілення теоретичних ідей, необхідності здійснення людиною себе для всього людства тощо.

Згідно з третім підходом, інтелігенція є сукупністю осіб, котрі зайняті складною інтелектуальною діяльністю й володіють загальноприйнятими духовно-етичними якостями. Ми вважаємо, що в межах цього підходу розуміння інтелігенції є доволі розмитим, адже, по-перше, усі члени суспільства тією або іншою мірою займаються інтелектуальною діяльністю, а визначити «складна» вона чи «легка» (це ж не промисловість) видається проблематичним; по-друге, «загальноприйнятими» цінностями на певному етапі розвитку людства можуть бути суто філістерські інтереси – матеріальні, егоїстичні досягнення. Інтелігентність же має виходити з принципу того, що «свобода розвитку особистості є принципом ціннішим, ніж задоволення матеріальних потреб» [4, с. 241].

Четвертий підхід являє собою отождолення інтелігенції й інтелектуалів. Він полягає в тому, що, починаючи з кінця ХХ ст., видозмінюються соціальні функції багатьох соціальних груп і на зміну інтелігенції приходить середній клас, основу якого становлять «білі комірці». Уважаємо неприпустимим отождолення інтелігенції з певною окремою соціальною групою, адже вітчизняна інтелігенція як провісник майбутнього суспільства становить людство у «знятому» вигляді та представляє інтереси загальнолюдські, а не певної верстви чи класу. Нам видається, що справжнього розуміння сутності феномена інтелігентності можна досягти не в межах одного з вищенаведених підходів, а, скоріше, на їхньому перетині, поєднанні та взаємодоповненні.

Соціальна практика, починаючи з моменту суспільного поділу праці на розумову та фізичну, демонструвала привілейованість, елітарність представників розумової праці. Через це хибна інтерпретація інтелігенції як людей, зайнятих розумовою працею, призводила до подальшої омани дослідників: ореол місіонерства інтелігенції окреслює традицію викривлення її історичної ролі, отождолення з інтелектуалами.

Інтелігентність у жодному разі не може бути відірваною від соціальної практики та опосередковується, детермінується нею. Тотожність буття й мислення виявляється не лише в перенесенні умов буття до мислення, а й мислення в буття – утіленні теоретичних ідей інтелігенції у реальність. Інтелігентність, безумовно, пов'язана з утіленням результатів духовного та чуттєвого ставлення людини до світу, його пізнання, у практичній діяльності суб'єкта. У філософії поняття «духовність» використовується для позначення внутрішнього духовного світу людини та постає як іманентна риса людини, що концентрує особливості її буття як живої істоти, суб'єкта діяльності,

праці й спілкування. Носій духу розглядається як суб'єкт усіх своїх універсальних здібностей: мислення, відчуттів, інтуїції тощо, а його закономірний стан, духовність, – як основа змісту вищезазначених здібностей.

Починаючи із традиції дослідження феномена інтелігентності, заданої авторами «Віх», у вітчизняній філософії чітко простежується тенденція, що нероздільно пов'язує формування інтелігентності з розвинутою духовністю людини. Вітчизняні філософи, зараховані до «віхівської» лінії, убачали основи людського буття не в пізнанні розумом, а в божественній духовності, підкреслюючи глибинний взаємозв'язок і органічну єдність інтелектуальних та етичних якостей людини. Саме в духовності вітчизняні мислителі убачали вихід людини на рівень загальнолюдського. Однак ця традиція дослідження духовності часів кінця XIX – початку XX ст. ознаменувала обмеження інтелігентності етичними якостями, задане соціально-етичним підходом, що спотворювало розуміння сутності феномена інтелігентності.

На нашу думку, мова має йти про такий підхід, який дасть змогу охарактеризувати справжні засади духовності інтелігентної людини в її відповідності соціальній практиці самого суб'єкта, а не у вірі та релігійному світогляді, що допоможе зрозуміти сутність духовності через її втілення в життя, у процесі повсякденної реалізації ідеалів духовно-етичного порядку, що є дороговказами в діяльності людини.

Для того щоб прояснити базові моменти філософської теорії духовності в контексті дослідження, важливим видається порівняння релігійного та світського розуміння духовності. Це пояснюється тим, що у вітчизняній філософській традиції визнання духовності інтелігентної людини було подано або як результат усвідомлення людиною власного ставлення до навколишнього світу (марксистська традиція), або ірраціональним початком, пов'язаним із релігійним розумінням витоків духовності людини (умовною «віхівською» лінією). У межах релігійно-теологічного контексту духовність людини – це свідчення її близькості до Бога, єднання з ним, звернення до нього. Виходячи з цього, духовність дана лише віруючій людині: вона виявляє себе і стає способом життя людини лише за умови того, що людина звертається до Бога, який «усе бачить і все знає», перед яким людина несе відповідальність за свої думки та практичні дії. Відповідно до такої точки зору, релігія видає людині «патент» на духовність.

На противагу цій позиції, багатьма дослідниками вводить думка про те, що атеїстичний світогляд, базований на науковому переконанні у відсутності Бога, не означає всездозволеності, відсутності перешкод для гріхів і негативних вчинків: «... життя постійно підтверджує, що духовність не тожджна релігійності й езотеризму. Багато мільйонів невірних не менш духовні етичні, альтруїстичні, емоційні, ніж мільйони віруючих» [5, с. 198]. Ми переконані в тому, що поєднання розвинутої духовності з логічно обґрунтованим науковим світоглядом є однією з визначальних властивостей вітчизняної інтелігентності.

Вельми продуктивним нам видається осмислення духовності інтелігентності як результату співіснування двох взаємодоповнюючих розумінь духовності людини, що склалися історично, – релігійного та світського (наукового), на основі втілення ідеї, яка полягає в доповненні індивідуальних якостей суб'єкта надособистісними гуманістичними цінностями.

До складу духовності входять як соціально зумовлені відчуття, так і знання, які формують індивідуальну систему цінностей суб'єкта. Ми вважаємо, що зміст поняття «духовність» не може вимірюватися без співвідношення її з інтелектуальним розвитком людини. Декартівський принцип «я мислю, отже, я існую», поєднавши в єдине ціле буття людини та її духовно-розумову сутність, визна-

чив співдетермінованість і взаємозалежність духовності, етичної позиції суб'єкта й людського розуму, мислення, наукової раціональності.

На принциповий вихід до надособистісного рівня як особливості інтелігентського світобачення, що характеризується «жагою до цілісного світобачення, в якому теорія зливається з життям» [1, с. 29], слушно вказує М.О. Бердяєв. Задоволення цієї потреби й робить необхідним усебічне втілення категоричного імперативу: перетворення конкретного та особистісного в абстрактне та всезагальне. Інтелігенції абсолютно чужий суб'єктивізм у будь-якому його вияві, а ця особливість світобачення несе в собі основу цілісного ставлення до життя. Практичне, духовне, чуттєве – не противаги один одному, адже вони у своїй сукупності становлять єдність, існують спільно в кожній окремій людині, матеріальна й духовна сутність якої є взаємодоповнюючими виявами буття.

Говорячи про реалізацію інтелігентності у практичній діяльності людини, потрібно підкреслити значення суспільних факторів для її здійснення: утілення духовного та чуттєвого варто шукати в людській діяльності, праці, творчості. На цьому наголошує і Б.В. Новіков: «... аби зрозуміти багато що з того, над чим філософія (і не лише філософія, зрозуміло) протягом майже трьох тисячоліть напружено розмірковує, і головне – у проблемі людини, суспільства, культури, діяльності, творчості немає іншого шляху, окрім як прискіпливо вдивлятися у ті поступові кількісні та якісні зміни й зрушення, які відбуваються у своєрідному «магічному кристалі» появи та розвитку всіх вищезазначених проблем – у праці» [6, с. 95]. Праця для інтелігента – це його життя, буття у творчості. Власна усвідомлена потреба, свобода, усвідомлена як необхідність.

Сформований на основі чуттєвого досвіду теоретичний ідеал потребує неодмінної практичної реалізації. Адаже ідеал, відірваний від життя, – це ілюзія життя, а ідея без розуміння конкретних шляхів її практичної реалізації – утопія. Інтелігенція теоретично формулює порядок денний розвитку суспільства: соціальний ідеал, утілення якого в реальність є її усвідомленим покликанням. Соціальний ідеал – адекватний людській сутності суспільний устрій, що відповідає інтересам людства загалом, доцільність якого є науково обґрунтованою. Також за умови його досягнення мають бути вирішені більшість наявних суспільних суперечностей. Невід'ємним елементом формування інтелігентності є реалізація чуттєвого в активному ставленні до дійсності, що виявляється у здатності людей усвідомлювати реалії суспільно-історичного процесу та брати участь у його творчому перетворенні й розвитку відповідно до законів людського життя на основі єдності інтелекту, моральних відчуттів і вільної волі. Саме в такому руслі має будуватися розуміння інтелігенції та дослідження сутності феномена інтелігентності.

Відповідно до розуміння духовності, наведеного Л.П. Капасовою, вона «не вичерпує всього змісту інтелігентної людини, а є підставою, що визначає специфічний вияв усіх інших якостей людини, сукупність яких і дає нам змогу ідентифікувати конкретну людину як людину інтелігентну вже в процесі першого візуального спілкування у вигляді акуратної зовнішності, грамотної мови, володіння культурними манерами, умінням слухати» [3, с. 9]. Вищезазначені вияви становлять «зовнішні» ознаки інтелігентності, адже в процесі комунікації, візуального спілкування з людиною ідентифікуються не просто її тілесні особливості, а цілісний образ людини, включаючи відчуття, думки, ціннісні орієнтації, тобто образ, який являє собою результат взаємодії духовних, чуттєвих і практичних орієнтацій людини та її соціальних якостей.

З ідентифікацією інтелігентної людини як цілісного суб'єкта цілком пов'язаний механізм самоідентифікації. Безумовно, рефлексія людини стосовно самої себе,

формування її ціннісного ставлення до оточуючих людей і світу, знаходження власного місця й мети існування в навколишньому світі включає і процес самоідентифікації суб'єкта, що являє собою своєрідний механізм власного становлення, розуміння принципів взаємодії між людьми за допомогою постановки себе на місце «ідеального іншого» – людини, яка виступає в ролі ідеальної моделі, що є взірцем і задає орієнтири в поведінці.

Сама здатність людини співвідносити властивості «ідеального іншого» зі всією системою властивостей, наявних у неї, визначати їхню цінність, можливості й наслідки застосування на практиці пов'язана з розвинутою свідомістю, умінням адекватно сприймати та осмислювати явища навколишнього світу. Говорячи про ідентифікацію інтелегента, варто відмітити, що зовнішні вияви інтелегентності не мають особливої теоретичної цінності для виявлення сутнісних характеристик інтелегентності. Проте самі спроби «візуального» визначення «зовнішності» інтелегентності свідчать про наявність певних специфічно інтелегентських характеристик людини. У контексті розуміння інтелегентності як синергії якостей гармонійно розвинутої людини це дає змогу відтворити певний ідеальний образ, зіставлення з яким надасть можливість ідентифікувати людину як носія інтелегентності, у якому духовне, чуттєве та практичне органічно співіснують і розвиваються в єдності.

Уважаємо, що процес конститування інтелегентності полягає як у відображенні розуміння людиною соціальних реалій й людства загалом, так і в утіленні найкращих рис, якостей, характеристик абсолютно конкретних людей. Звичайно, процес ідентифікації інтелегентної людини пов'язаний із розумінням сутнісних засад інтелегентності. При цьому ця якість не може бути сформована без розуміння суб'єктом загальнолюдського досвіду, яке може бути ефективно реалізовано за рахунок залучення людини до суспільного інституту освіти та індивідуальної самоосвіти протягом усього життя.

Слід звернути увагу на те, що інтелегентна людина постає водночас і ідеальною сутністю, і формою буття конкретної людини, себто як сам процес створення ідеального образу ідентифікації інтелегентності, покликаною задавати розумні межі активності інтелегентної людини, так і його інтерпретація й, відповідно, реалізація мають не лише об'єктивний, а й суб'єктивний характер. Людина сама обирає напрям своєї практичної діяльності, установлюючи для себе еталон належного, відповідно до власних схильностей, переконань, досвіду, життєвих установок, розуміння процесів у соціальному середовищі та ставлення до них. Завдяки інтелектуальній діяльності, людина може не лише переосмислювати наявне буття, а й теоретично створювати нині не існуючий ідеальний стан як потенційно можливу реальність: саме в результаті таких процесів теоретичного конструювання з природної неможливості виникає можливість соціальна.

Стосовно інтелегентності нам видається важливим не лише сам факт наявності в конкретної людини вищих надособистісних гуманістичних цінностей, а й механізм практичної реалізації цих цінностей, оскільки він і визначає ступінь взаємовідповідності суб'єктивного аспекту буття людини та її соціального досвіду. Механізми привнесення загальнолюдських цінностей до свідомості людини в межах різних підходів до розуміння духовності мають істотні відмінності: якщо осягнення сутності духовності, відповідно до наукового розуміння її природи, досягається за допомогою наукової рефлексії, то в межах релігійно-теологічного розуміння духовності як осягнення божественної істини вона розглядається як результат внутрішнього переживання віруючою людиною власного буття. Проте досягнення наукової істинності можливе лише за умови розуміння соціальної сутності людини й

переконаності не у випадковості, а в необхідності суспільних процесів.

Починаючи з кінця ХХ ст., наука суттєво загострила внутрішні суперечності у зв'язку з фактичним отождошенням фундаментальної науки з її прикладним змістом – технікою й технологією, що стало наслідком науково-технічного прогресу. Наука, абстрагувавшись від суб'єкта, прагнучи до абстрактного знання, фактично замінила реальний світ людського життя світом понять. Справжня ж мета науки нині має полягати у створенні нової культури, утілення якої, відповідно до позиції А. Грамші, «означає не лише робити поодиночі «оригінальні» відкриття; це означає також, що особливо важливо, – критичне розповсюдження вже відкритих істин, їх, так би мовити, «соціалізацію» й тим самим перетворення на основу практичної діяльності, в елемент координації діяльності людей, в елемент їхнього духовного та етичного устрою» [2, с. 14]. Просвітницька роль інтелегентності полягає в діяльності зі збільшення, примноження кількості знань, підвищення значення науки в суспільстві. Тому практична реалізація інтелегентності не в останню чергу базується на всебічному долученні до наукових досягнень людства.

Відзначаючи раціоналістичний контекст духовності, варто застерегти від абсолютного отождошення інтелегентності й раціональності, не відкидаючи при цьому об'єктивної значущості мислення, розвинучості інтелекту, освіченості людини для її формування. Раціональність є важливою стороною, органічною компонентою інтелегентності, проте зазначимо, що людський розум не може звільнитися від емоцій, оскільки саме ставлення людини до світу включає як раціональні, так і емоційні (ірраціональні) фактори. Для формування інтелегентності необхідна наявність надособистісних гуманістичних цінностей, що визначають основні цілі, ідеали та сенс людського буття, у своїй сукупності являють систему ціннісних і життєвих орієнтирів людини, за допомогою яких досягається принципова можливість співвіднесення індивідуальної діяльності й системи цінностей конкретної людини із загальнолюдськими цілями та потребами.

Отже, абсолютизація духовності, хибна констатація її відірваності від практичної діяльності людини призводять до відмови від розуміння двоєдиної природи людини, заперечення діалектичного зв'язку матеріально-тілесного й ідеально-духовного. Інтелегентність як об'єктивна людська риса не може бути зведена до одного з цих світів, а постає в результаті їхнього органічного зв'язку та поєднання.

Формування інтелегентності пов'язане з доповненням індивідуальних якостей конкретної людини надособистісними цілями. Здатність людини підвестися над своїм природним буттям, діяти відповідно до вищих надособистісних, загальнолюдських, інтересів, у підсумку, становить основу інтегрального поєднання духовного, чуттєвого і практичного, що виявляється у вигляді сутнісної характеристики феномена інтелегентності.

Література

1. Вехи; Интеллигенция в России: сб. ст. 1909–1910 / сост., коммент. Н. Казаковой ; предисл. В. Шелохаева. – М. : Мол. гвардия, 1991. – 462 с.
2. Грамши А. Тюремные тетради / А. Грамши // Избранные произведения : в 3 т. / пер. с итал. В.С. Бондарчука. – М. : Изд-во ин. лит., 1959. – Т. 3. – 1959. – 569 с.
3. Капаева Л.П. К вопросу о содержании понятий «интеллигент» и «интеллигентность» / Л.П. Капаева. – Саранск : МГУ им. Огарева, 1991. – 18 с.
4. Климова А.В. Интеллигенция как проводник и создатель культурной традиции / А.В. Климова. – Днепродзержинск : ДГТУ, 2006. – 392 с.

5. Кутырев В.А. Естественное и искусственное: борьба миров / В.А. Кутырев. – Н. Новгород : Нижний Новгород, 1994. – 200 с.

6. Новіков Б.В. Творчість як спосіб здійснення гуманізму : [монографія] / Б.В. Новіков. – К. : НТУУ «КПІ», 2006. – 308 с.

7. Стародубцева Т.В. Жизненные стратегии молодой художественной интеллигенции в современной России : автореф. дисс. ... канд. социол. наук : спец. 22.00.06 «Социология культуры» / Т.В. Стародубцева. – М., 2003. – 20 с.

Анотація

Косенко В. Д. Формування інтелігентності як гармонійне поєднання духовного, чуттєвого та практичного буття людини. – Стаття.

У статті аналізується поєднання духовного, чуттєвого та практичного буття людини у феномені інтелігентності. Інтелігентність є соціально зумовленою якістю людини, що формується в результаті історичного розвитку людства і є його характерною ознакою, адже у процесі еволюційного розвитку й соціальних змін змінюється також і зміст самої інтелігентності. Підкреслюється, що практичне, духовне, чуттєве у своїй сукупності становлять єдність, існують спільно в кожній окремій людині, матеріальна та духовна сутність якої є взаємодоповнюючими виявами буття. Здатність людини діяти відповідно до загальнолюдських інтересів становить основу поєднання духовного, чуттєвого та практичного, що виявляється у вигляді сутнісної характеристики феномена інтелігентності.

Ключові слова: інтелігентність, духовне, чуттєве, практичне, буття людини.

Аннотация

Косенко В. Д. Формирование интеллигентности как гармоничное сочетание духовного, чувственного и практического бытия человека. – Статья.

В статье анализируется сочетание духовного, чувственного и практического бытия человека в феномене

интеллигентности. Интеллигентность является социально обусловленным качеством человека, формируется в результате исторического развития человечества и выступает его характерным признаком, ведь в процессе эволюционного развития и социальных изменений меняется также и содержание самой интеллигентности. Подчеркивается, что практическое, духовное, чувственное в своей совокупности составляют единство и существуют совместно в каждом отдельном человеке, материальная и духовная сущность которого выступают взаимодополняющими проявлениями бытия. Способность человека действовать в соответствии с общечеловеческими интересами составляет основу интегрального сочетания духовного, чувственного и практического и проявляется в виде сущностной характеристики феномена интеллигентности.

Ключевые слова: интеллигентность, духовное, чувственное, практическое, бытие человека.

Summary

Kosenko V. D. Intelligence formation as a harmonious combination of spiritual, sensual and practical human existence. – Article.

The article analyzes the combination of spiritual, sensual and practical human existence in the phenomenon of intelligence. Intelligence is determined by the quality of social rights, which is formed as a result of historical development and serves its characteristic feature, because in the process of evolution and social change, and also changes the contents of the intelligence. It is emphasized that practical, spiritual, sensual, taken together, constitute the unity and cooperation exist in every individual, material and spiritual essence which serve complementary manifestations of life. Man's ability to act in accordance with universal interests, is the basis of an integrated combination of spiritual, sensual and practical, which is manifested in the form of the essential characteristics of the phenomenon of intelligence.

Key words: intelligence, spiritual, sensual, practical, human being.